

Олександр Мацьков
(Кам'янець-Подільський)

ШЛЯХ ДО ЛЮБАРА: ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП ПОХОДУ МОСКОВСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКО-ТАТАРСЬКИХ ВІЙСЬК ПІД ЧАС ЧУДНІВСЬКОЇ КАМПАНІЇ 1660 РОКУ

У статті окреслено маршрути просування московсько-українських і польсько-татарських військ до Любара. З'ясовано основні положення проектів плану наступальної операції В. Шереметьєва, умови й обставини, в яких вони розроблялися. Ухвали Васильківської ради передбачали стрімкий марш московсько-української армії в прикордонні межі Речі Посполитої та її розгром. Також було погоджено рух військ Ю. Хмельницького і В. Шереметьєва окремими шляхами з метою запобігання удару з тилу татарської орди. Особливу увагу звернено на проблеми збору і передислокації до Києва корпусів московських князів К. і О. Щербатових. Погіршення ситуації на литовському фронті призвели до вимушеної зупинки тут підрозділу К. Щербатова, якому, у підсумку, так і не вдалося об'єднатися зі силами В. Шереметьєва.

Операційні й своєчасні заходи польського командування дозволили у короткі терміни перегрупувати дивізію Є. Любомірського з Пруссії у прикордонні межі з Україною. Прихід на допомогу татарського війська Мурат-Гірея та їхнє об'єднання з коронною армією у Старокостянтиніві засвідчило їх готовність до майбутнього протистояння.

Ключові слова: Ю. Хмельницький, В. Шереметьєв, С. Потоцький, Є. Любомірський, проект, план, маршрут, кампанія, армія.

Актуальність обраної теми обумовлюється необхідністю з'ясування синхронних у часовому вимірі заходів генерального командування кожної з держав-учасниць Чуднівської кампанії 1660 р. (Річ Посполита, Кримське ханство, Московія й Україна), спрямованих на організацію й розробку власного проекту операції, маршруту просування війська в район Любара. Воно виявилось його кінцевим пунктом, оскільки саме поблизу нього розпочалися активні воєнні дії. У вітчизняній історіографії дана проблематика не знайшла належного висвітлення. В. Герасимчук визначив основні пункти маршу російсько-української і польської армій¹. О. Мацьков з'ясував шлях просування правобережних українських полків гетьмана Ю. Хмельницького до Слободища².

Найбільш вагомими у вивченні походу московсько-української армії є праці російських дослідників А. Барсукова³ і Б. Флорі⁴. Дякуючи використанню архівних джерел, ними показана складність переходу корпусів князів Осіпа і Константіна Щербатових через територію Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ), роль царя при розробці плану кампанії. І. Бабулін ідентифікував більшість московських полків, які взяли участь у виправі у складі армії В. Шереметьєва⁵. У роботах польських науковців В. Чермака⁶, Т. Корзона⁷, А. Кубалі⁸, Ф. Равіти-Гав-

© Олександр Мацьков, 2020

Ἰστορία τῆς ἐποχῆς ἐδᾶς ἰ Οὐλοδαεῦνιζ, ὁὰ Ἰὼαῖνιζ, ἀαδῖε. Ἀεῖοῆε 8
ронского⁹, А. Хнілка¹⁰, З. Вуйціка¹¹, А. Оссолинского¹², Р. Романского¹³, М. Гевенди¹⁴ встановлено час і основні напрями прибуття до Любара дивізій польських гетьманів. Разом з тим, продовжують існувати деталі фактологічного й дискусійного характе-

ру, які потребують уточнення.

Воєнні успіхи армії князя І. Хованського взимку-навесні 1660 р. на території ВКЛ проти польсько-литовської армії породили у керівних московських колах ідею походу через територію козацької України в межі Речі Посполитої. У першій половині травня 1660 р. у Москві відбулася військова рада за участі царя Алексея Михайловича, князів, наказного гетьмана переяславського полковника Т. Цицюри тощо. З огляду на перебування у Києві київського воєводи В. Шереметьєва, він був відсутній. Задум царя передбачав стрімкий марш московсько-українських сил вглиб Польщі – до Львова і Кракова з метою досягнення її капітуляції. Акцентувалася увага на тому, аби не дозволити противникові «ввійти в свої міста» [мається на увазі територію козацької України, яка за Переяславським договором 1659 р. знаходилася у статусі автономії у складі Московії – авт.], а розбити на його ж території¹⁵.

У травні до Києва прибув стряпчий М. Головін з царськими інструкціями для воєводи, призначеного головнкомандувачем армії. Перед ним ставилося завдання розробити детальніший проєкт походу, залучивши до нього українські полки на чолі з гетьманом Ю. Хмельницьким. Алексей Михайлович повідомив про надіслання найближчим часом на допомогу додаткових підрозділів під проводом князів Осіпа Щербатова і Константина Щербатова [син О. Щербатова – авт.]¹⁶. Водночас наказав відправити полк Д. Краферта до Смоленска, а полки Е. Франзебекова, А. Гамільтона і К. Яндера на човнах по Дніпру до Могилева або Бихова, які перебували у підпорядкуванні київського воєводи. Останній прохав царя залишити при ньому полк Д. Краферта, а решту обіцяв відкомандирувати в червні. Проте, як показав хід подій, цього здійснити не вдалося¹⁷.

7 червня відбулася зустріч В. Шереметьєва з Т. Цицюрою, після розмови з яким було представлено на розгляд царя і його оточення орієнтовний план операції. Дата початку походу передбачалася на 12 липня. Цього часу, за його підрахунками, мало вистачити до прибуття князів Щербатових. Після чого мав розпочати наступ спільно з лівобережними полками очолюваних Т. Цицюрою. Спрямовувався наступ «під польські міста... під Корець до під Луцьк», з огляду на меншу відстань до них, ніж до Львова¹⁸. Щоб запобігти атаці з півдня татар, передбачалося залишити в Умані дивізію князя Г. Козловського, надавши йому в підпорядкування брацлавський, паволоцький і уманський полки. У Києві мала перебувати залога князів І. Чаадаєва

Ἰδιὰ ἐαῖε ἄνοϊδῶ; ἡὰ δᾶαῖῖῖαᾶᾷᾷᾷᾷᾷᾷᾷᾷᾷᾷᾷ ᾷᾷ ᾷᾷῖῖῖᾷᾷ ῖᾷᾷᾷ ᾷᾷᾷ

і Ю. Бoryatїнського. Не мав залишатися осторонь наступальних дій й український гетьман з правобережними полками, однак не конкретизувалося в який саме регіон. Зважаючи на можливі повстання на Правобережній Україні, зумовлені невдоволенням місцевого населення умовами Переяславського договору 1659 р., В. Шереметьєв не виключав варіанту походу під проводом Ю. Бoryatїнського замість нього¹⁹.

Поразка під Полонкою 28 червня 1660 р. московської армії суттєво зкоригував проєкт української кампанії²⁰. На наш погляд, саме ця обставина відтермінувала скликання гене-

ральної ради в Шереметьєва спільно з українським керівництвом. Очевидно, лише на початку липня, цар надіслав В. Шереметьєву новий проєкт – уже третій за рахунком. У чому полягав його зміст? Пропонувалося перегрупувати у ВКЛ на допомогу армії князя Ю. Долгорукова ніжинський, чернігівський і прилуцький полки, які мали перебувати у складі війська В. Шереметьєва. Натомість київський воєвода повинен був вирушити у похід зі своїм військом та київським, переяславським і кальницьким полками, очолюваних Т. Цицюрою. За ними мав наступати 20-тисячний корпус сибірського царевича Васілія Араслановіча. Усвідомлюючи додаткові затрати часу на його прибуття, головний удар по коронній армії мав завдаватися уже на теренах козацької України, а не Речі Посполитої, як це передбачалося раніше²¹. Злагоджени дії на литовському і українському фронтах, на думку московського командування, мали б призвести до перелому у війні й розгрому противника.

Нарешті 17 липня у Васильківці відбулася військова рада за участю В. Шереметьєва, князів Г. Козловського, Ю. Борятінського, гетьмана Ю. Хмельницького, козацьких полковників та ін.²². Її ухвали ознаменували узгодження остаточної комбінації заходів щодо наступальної операції проти Польщі. Відтак, Г. Козловській отримав наказ залишити Умань зі своєю дивізією й об'єднатися з армією В. Шереметьєва, в склад якій мали ввійти підрозділи князів Щербатових, прибуття яких очікували найближчим часом. Також до неї долучався Т. Цицюра з 5-ма лівобережними полками, а саме: переяславським, прилуцьким, київським, полтавським і миргородським²³. Напрямок руху визначався через Котельню на Меджибіж, де дислокувалася 10-тисячна армія коронного гетьмана С. Потоцького²⁴. У свою чергу, Ю. Хмельницький з правобережними полками повинен був просуватися з Уманщини, контролюючи Гончарський шлях, яким зазвичай просувалася орда, щоб не допустити її до воз'єднання з поляками. За умови успішного перебігу операції, війська мали об'єднатися в районі Бердичева – Слободища, розгромити С. Потоцького і прямувати далі до Львова²⁵. Таким чином, передбачався наступальний сценарій виправи на територію Корони Польської, який мав призвести до її капітуляції. Попри значну

67

Ἰοῦάκκιε ἀποῖδ3; ἐδὰ; Ἰ Οἰαῖοδὰεῦῖῖ; ὁὰ Ἰῶ3αῖῖ; ἀαῖῖε. Ἀεῖῖῖε 8

втрату часу і неготовність до виступу усіх сил, В. Шереметьєв все ж сподівався, що бойові дії будуть розгортатися на польських землях. Окремі рішення стосувалися вирядження чернігівського і ніжинського полків на литовський фронт, кальницького і черкаського полків до Запорозької Січі з метою організації походу в Крим²⁶.

Важливим моментом Васильківської ради стала домовленість між Ю. Хмельницьким і В. Шереметьєвим про те, що першим у похід вирушить київський воєвода, а полки гетьмана – пізніше. Опосередкованим підтвердженням її існування слугує інструкція, дана посланцеві сотникові Г. Поддониченку 24 липня до царя, в якій гетьман просив надати йому додаткові сили, бо «Васілій Борисович Шереметьєв пішов проти ляхів, а тут потрібно, щоб було з нами кому проти хана кримського стояти...»²⁷. Даний стратегічний крок здійснювався з метою запобігти удару з тилу орд калги-султана Сефер-Гірея, нурадин-султана Мурат-

Гірея або же самого хана Мехмет-Гірея, в той час коли основна група військ мала концентруватися на Правобережжі²⁸. У відповідь Алексєй Михайлович наказав білгородському воєводі Г. Ромодановському відрядити на підмогу з Білгорода підрозділ стольника П. Скуратова, але перед цим той мав дізнатися у Ю. Хмельницького «...в які місця тим ратним людям йти»²⁹.

Аналізуючи події літа 1660 р., приходимо до висновку, що цар та його оточення не володіли достатніми розвіданими і, як наслідок, не могли адекватно оцінити зовнішньополітичну ситуацію. Лише у другій половині травня у Москві дізналися про укладення польсько-шведського мирного договору. Однак, ця обставина не вплинула на уже прийняті ухвали стосовно кампанії³⁰. Московське командування хоча і не виключало загрози нападу на прикордонні українські і московські території татар, все ж «заспокоювало» себе, вважаючи малоімовірним подібний розвиток подій³¹. Дане твердження базується на аналізі листування воєвод з Алексєєм Михайловичем. Наприклад, Г. Ромодановській у червні доповідав йому, що татари перебувають поблизу Білгород-Дністровська на волоському кордоні «як застава, остерігаючись приходу черкес і волох»³². Підтверджували подану інформацію в серпні українські посланці, заявляючи: «Татари стоять на волоському кордоні, а до Ляхів не пішли для того, що почули про козацький похід і говорять де, що вони хочуть йти назад в Крим»³³. У Москві сподівалися, що за наказом султана Мегмеда IV, татари візьмуть участь у поході проти трансільванського князя Дьєрдя II Ракоці. Проте Порта власними силами розв'язала конфлікт³⁴.

Про стан справ у Речі Посполитій у Москві інформації було ще менше. Командування продовжувало вважати, що Варшава виявиться не в змозі вести серйозну боротьбу у разі відкриття ще одного фронту. Навіть свідчення соратника І. Виговського – хо-

68

Ἰδιὰ ἐαῖε ἄηδῖδῶ; ἡἀδᾶἰῖῖῖᾶῖᾶῖ ᾶῖῖῖῖᾶῖ ᾶῖῖῖῖᾶῖ ᾶῖῖῖῖᾶῖ

рунжого В. Яловицького, взятого в полон в бою під Рівним, особливо не прийняли до уваги. Зокрема, на допиті від 10 червня він повідомив, що дивізія С. Потоцького чисельністю 18 тис. жовнірів знаходилися у Підгайцях, а 12 тис. військо Є. Любомірского – у Любліні разом з 4 тис. полком І. Виговського. Відзначав також існування домовленості короля з ханом щодо майбутньої військової акції на теренах України. А місцем об'єднання армій мав стати Кам'янець-Подільський³⁵. Малоімовірними, а то й неправдивими виглядають дані (якими володіє і від яких відштовхувався при розробці плану В. Шереметьєв) про перебування в липні під Меджибожем військ С. Потоцького³⁶. Швидше за все, мова йшла про підрозділи коронного обозного А. Потоцького, які патрулювали прикордонні території³⁷. Отож, відсутність інформації з надійних джерел стала суттєвим прорахунком московського командування вже на підготовчому етапі кампанії.

Ще одним «тривоюним симптомом» стала пріоритетність для Москви збереження позицій у ВКА. Спроби вжити негайних заходів й переломити успішний наступ армії С. Чарнецького ставили під загрозу зриву кампанію В. Шереметьєва, яка не могла ввійти до своєї активної фази³⁸. Передислоковані на литовський фронт ніжинський та чернігівський полки по суті так і не взяли участі у масштабних військових діях, тоді як могли суттє-

во підсилити українське військо³⁹. Переконання І. Хованського про можливість стримування поляків наявними воєнними ресурсами виявилися помилковими. Як наслідок, царем не була проведена додаткова мобілізація, що згодом стала причинно-наслідковою проблемою для західного походу⁴⁰.

Проте найбільших труднощів породив перехід на українські землі корпусів Осіпа і Константіна Щербатових, без наявності яких ускладнювалася реалізація стратегічних завдань. Осіп Щербатов з кіннотою мав рухатися сухопутним шляхом до Переяслава. Севск став місцем збору їхніх полків⁴¹. Вирушивши з Москви наприкінці травня і пройшовши Белєв, Болхов і Карачєв, 24 червня він уже перебував у ньому, очікуючи прибуття 3-х рейтарських полків під проводом Д. Фандернісіна, І. Слчанінова та А. Води⁴². Розрахунок на зібрання з прикордонних з козацькою Україною земель дворянського ополчення провалився. Як свідчить листування О. Щербатова з царем, останній мав ще надіслати підкріплення: «А як твоїм ратним людям, тим яким по твоєму наказу варто йти з нами в Переяслав, списки нам не прислані; і де з твоїми ратними людьми нам збиратися, і про це твого указу у нас нема»⁴³. Однак замість орієнтовних 4 тис. осіб, йому вдалося зібрати близько 2,5 тис. вояків. Незважаючи на листи В. Шереметьєва про пришвидшення руху, лише 1-го серпня він вирушив у дорогу⁴⁴. Попри значну відстань до Переяслава [близько 320 км по прямій – авт.], він досить швидко її подолав. Короткочасно зупинившись у Переяславі, в 10-х числах серпня прибув до Києва⁴⁵.

69

Ἰσθιάειε ἀποῖσ; ἐδὰ; ἰ Ὀαῖοδαεῦσι; ὁὰ Νῶαῖσι; ἀαῖπῆ. Αἰεῖοῆε Ἐ

Корпус князя Константіна Щербатова налічував близько 10 тис. воїнів, основу яких складала піхота й артилерія. У його склад увійшли 3 стрілецьких полки під командуванням С. Коковінського, І. Єндогурова і А. Астафєєва, солдатські полки В. Челюсткіна і М. Ліцткіна⁴⁶. Решта полків залишаються невідомими. Спочатку князь долав свій марш з Москви до околиць Смоленська, де розпочинався витік р. Дніпро, а далі вплавав на човнах по ньому до Києва і Переяслава⁴⁷. Рішення про перехід вплавав було продиктоване складністю транспортування боєприпасів і провіанту. Лише «гарматних запасів в Київ і гніту по 1000 пудів, в Переяслав пороху 400 пудів і гніту 1000 пудів...», а також ядра, піщали, пістолі, мушкети, амуніція тощо⁴⁸. Просуваючись через територію ВКЛ, де продовжувалися активні бойові дії, К. Щербатов лише у 20-х числах липня, зупинився поблизу Смоленська. Відомо, що станом на 22 липня до міста ще не прибули човни, якими Щербатов мав плисти до Києва⁴⁹.

Взяття в серпні 1660 р. польсько-литовською армією Шклова й Орші заблокувало рух К. Щербатова в «черкеські міста»⁵⁰. Водночас погіршилося становище війська Ю. Долгорукова. Зважаючи на відсутність «хлібних запасів і в кінських кормах убогість», цар 13 вересня наказав, щоб «...взяв у князя Константіна Осіповіча Щербатова 50.000 рублів з тієї грошової казни, яка в Київ Васілію Борісовічу Шереметьєву на жалування нашим ратним людям послана». Аналогічну суму мали відправити з Москви до Києва найближчим часом⁵¹. Крім цього, у розпорядження Ю. Долгорукова переходила більшість стрілецьких й солдатських полків. Решта

війська мала вирушити до Києва, як тільки вдасться налагодити безпечний шлях руху по Дніпру. Однак, як показав подальший хід подій, К. Щербатов зрештою знеохотився до продовження походу й залишив підрозділи на литовському фронті⁵².

Станом на середину серпня дивізії В. Шереметьєва і О. Щербатова перебували ще у Києві. Це засвідчує факт отримання ними (після свята Святого Спаса) 16 серпня від імені царя великого полкового знамена⁵³. Усі спроби пришвидшити похід реалізувати не вдалося. Корпус князя Г. Козловського лише вирушив з Умані. Збір війська Ю. Хмельницького також проходив повільно. Після Васильківської ради гетьман з'явився до Корсуня, де перебував до початку серпня, коли вирушив до Чигирини й наказав полкам збиратися поблизу селища Ташлик [між Чигирином і Уманню – авт.]⁵⁴. У серпні на перехоплення орди були розслані у різні місця полки. У Шаргороді перебували полки: уманський М. Ханенка та брацлавський М. Зеленського, поблизу Могилева – подільський полк Є. Гоголя. Згодом до них приєднався кальницький полк І. Вертелицького. Сам Хмельницький з рештою полків наприкінці серпня вирушив у похід⁵⁵.

17 серпня київський воєвода разом з 3-ма лівобережними полками (перяславський Т. Цицюра, миргородський

70

Ἰδίαεαιε ἀηὸιδ³; ἡἀδἀαἰἰἰἀ³-:-ῦ ὀὰ δἀἰἰἰἰἰἰἰ ἰἰἰἰἰἰ -ἀηὸ

П. Апостола, київський В. Дворецького) вирушили у напрямку Котельні⁵⁶. Решта два – прилуцький Ф. Терещенка і лубенський Я. Засядька, за різними даними, приєдналися у Фастові, або ж уже в Котельні⁵⁷. Маршрут просування проходив через Васильків й згаданий Фастів. 25 серпня нарешті прибула у місце призначення дивізія Г. Козловського чисельністю 4 тис. осіб⁵⁸.

У Котельні московсько-українське військо перебувало близько двох тижнів. Його табір розташовувався на березі р. Гуйви. Причинами такого довготривалого перебування стало проведення генерального огляду армії, військова рада командування й отримання звістки про вихід у похід правобережних полків гетьмана⁵⁹. Цілком можливо, що головнокомандувач все ще розраховував на підхід полків К. Щербатова. На скликаній раді, переважна більшість її учасників (Т. Цицюра, О. Щербатов) і сам В. Шереметьєв висловилися за реалізацію ухваленого раніше наступального сценарію кампанії. Лише Г. Козловській виступав за оборонний варіант ведення війни. Згідно його міркувань, він обумовлювався кількома чинниками: недостатньою обізнаністю місцевості, відсутністю докладної інформації про польсько-татарські війська, ненадійністю союзу з правобережними полками. Однак, до них не дослухалися. Під час засідання ради був зачитаний лист царя, в якому останній покладав усю повноту влади у прийнятті рішень на головнокомандувача⁶⁰. Таким чином, можемо констатувати наступне: київський воєвода не отримав в повній мірі необхідні для кампанії війська й провізію, що ускладнювало реалізацію операції. Затяжний по часу збір підрозділів перекреслив стратегічний план вторгнення у прикордонні терени Речі Посполитої й досягнення її бліцкригу.

Підготовку до виправи паралельно проводила й Корона Польська. Укладення польсько-шведського мирного договору у травні 1660 р. дозволило сконцентрувати для неї усі наявні військові сили. Ухвала військової ради (25 травня – поч. черв-

ня) у Варшаві ознаменувала початок операції передислокації з Пруссії до кордонів козацької України дивізії коронного маршака Є. Любомірского й групування поблизу Тернополя полків коронного гетьмана С. Потоцького⁶¹. Влітку король Ян II Казімеж, волинський воєвода М. Чорторийський, волинський каштелян С. Беневський, С. Потоцький та інші високопосадовці за допомогою універсалів до шляхти воєводств хотіли організувати збір посполитого рушення. В разі його невдачі, король пропонував підтримати армію й винагородити жовнірів «скарбовими асигнаціями»⁶². Таким чином, шляхта могла відкупитися шляхом надання коштів на потреби війська, або ж самій взяти участь у воєнних діях. Засідання сеймиків на місцях підтвердило її прихильність до першого варіанту. Король та його оточення розраховували на подібний сценарій й таким чином прагнули, завдяки наданим коштам, хоча б частково нівелюю-

71

Ἰοάκείμῃ ἀποῖοσ; ἐδὰ; ἰ Οἰαῖοδαεῦσι; δὰ Ἰῶσῆσι; ἀαῖτη. Ἀεῖοῆε θ

вати дефіцит державної скарбниці⁶³. С. Потоцький у листі до сандомирського воєводи Я. Замойського з тривогою повідомляв про наростання невдоволення серед жовнірів з приводу відсутності платні і зауважував: «...до якого кінця та справа прийде, як військо проти війська заверне»⁶⁴. У першій декаді серпня у Львові за участі короля відбулася повторна військова рада, яка запевнила жовнірів у виплаті заборгованості після завершення кампанії й сигналізувала про початок її активної фази⁶⁵.

Не менш важливими були заходи, пов'язані із залученням татарських орд до кампанії. Під час наради до Криму був відправлений ротмістр С. Бідзінський із завданням повідомити його очільників про можливе місце об'єднання й час початку походу. Військо нуратин-султана Мурат-Гірея уже з червня перебувало на волоському кордоні поблизу Білгорода⁶⁶. Зважаючи на попередні домовленості з Варшавою, він десь на початку серпня вирушив у дорогу, просуваючись Гончарським шляхом⁶⁷. У другій половині серпня татари пройшли містечка Гусятин, Саганів, Фельштин [сучасне Гвардійське – авт.]. Цілоком ймовірно, що саме у цьому районі до них прибув згаданий посланець С. Бідзінський з інформацією про необхідність маршу під Старокостянтинів для об'єднання з коронною армією. Важливою акцією польського командування став збір розвідданих стосовно дислокації і планів противника. Сприяв цьому також екс-гетьман, київський воєвода І. Виговський. Як влучно підмітив А. Оссолінський, «агентура Речі Посполитої і мережа шпигунів Виговського проникнула як в армію Шереметьєва, так і Хмельницького, пересилаючи докладні відомості стосовно чисельності військ, моралі, планів і цілей, а також сварок серед козацької старшини»⁶⁹. Як показав згодом перебіг подій, саме вдалі дії розвідки дозволили полякам бути на крок попереду при розробці успішних тактичних комбінацій.

13 серпня С. Потоцький перебував ще у Львові й очікував наближення із Пруссії дивізії Є. Любомірского⁷⁰. Через декілька днів вирушив до Підгайців, де перебував до 23 серпня. Звідти попрямував до околиць Тернополя, місця збору його полків⁷¹. У 20-х числах серпня королівський секретар Е. Бобецький повідомив коронного гетьмана про перебування орди Мурат-Гірея поблизу Вишнівців. Саме звідти нуратин-султан відправив послан-

ця до Є. Любоміського з інформацією про готовність татарського війська до початку воєнних акцій. Побоюючись грабежів й розорень ординцями поселень, С. Потоцький 26-го (за іншими даними 25-го) серпня вирушив у напрямку Ожигівців з метою заблокувати подальше його просування⁷². 30 серпня, прийшовши до Медина [село Підволочиського р-ну – авт.] й форсувавши Збруч, надвечір уже перебував в Авратині. Тут отримав інформацію, що татари знаходяться на відстані 15 км від нього, неподалік Чорного Острова. Наступного дня гетьман подався з візитом до

72

Ἰδίαεαίε ἀπόδοξ; ἡἀδἀαίῖῖἦἦἦἦἦἦ ὀὰ δαίῖῖῖἦἦ ἡἡἡἡἦἦ -ἀἡἡ

нурадин-султана, котрий вирушив йому назустріч. Під час розмови, за свідченнями автора «Щоденника війни з Шереметом», «...погодили собі тракт до Старокостянтинова»⁷³. Беручи до увагу подану цитату, такі дослідники як А. Хнілко, В. Герасимчук, А. Оссолінський дійшли висновку, що їхнє об'єднання відбулося 1 вересня під Чорним Островом⁷⁴. На наш погляд, ситуація виглядала дещо по-іншому. Чому? Автор згаданого «Щоденника» чітко вказує: «З-під Авратина рушивши 1 вересня, 6-го став й.м. воєвода краківський під Старокостянтинівим. Туди ж і султан з ордами прийшов». Як бачимо, пункт виходу військ – Авратин, а не Чорний Острів. По-друге, прихід до Старокостянтинова армії С. Потоцького і орди Мурат-Гірея автор розглядає окремо⁷⁵. «Гетьманська реляція» також повідомляє про окремих прихід татар⁷⁶. Тому, висловлюємо припущення, що поляки і татари вийшли спільно в дорогу 1 вересня, однак рухалися окремо, неподалік один від одного.

Синхронно до Старокостянтинова просувався корпус польного гетьмана Є. Любоміського. У Яснівцях відбувся попередній огляд війська, після якого воно рушило у похід. Наприкінці липня кавалерія перебувала уже в районі Грубишев – Городло. На думку більшості дослідників, саме в Городлі коронний маршалок передав керівництво кіннотою львівському хорунжому А. Сокольніцкому. Його завданням було переправитися через р. Буг поблизу Крилова й просуватися в напрямку Луцька⁷⁷. 28 липня Є. Любоміський надіслав універсал Я. Замойському з проханням якнайшвидше рухатися зі своїм полком до коронних військ⁷⁸.

Піхота відставала у зв'язку зі збором провіанту і виснажливим маршем з Прусс⁷⁹. Через брак продовольства їхній перехід подекуди супроводжувався розбоями і грабежами з боку жовнірів⁸⁰. Перейшовши Буг, на початку серпня підрозділи піхоти розквартирувалися у навколишніх поселеннях. За період відпочинку усі полки запаслися провізією й 19 серпня прибули до Крилова. 20 серпня Є. Любоміський провів огляд війська й наказав прямувати до Луцька. Просувалося військо окремими шляхами «для кращої зручності і постачання»⁸¹. Права колона підпорядковувалася генерал-майору П. Целларію й нараховувала 4 полки: коронного маршалка, київського підкоморія С. Немирича, П. Целларія, київського хорунжого К. Корицького. Лівою командував генерал-майор М. Е. Гротгауз у складі 5-ти полків – Я. Замойського, М. Гротгауза, полковника А. де Бюї, князя М. Радзівілла. П'ятий полк А. Чарнеззі допомагав артилерії і вочевидь знаходився позаду групи⁸². 25 серпня піхота нарешті з'явилася до Луцька⁸³ й об'єдналася з кіннотою А. Сокольніцького, яка перебувала тут ще від 17 серпня. На це,

зокрема, вказує П. Гордон: «...[ми рушили] до містечок Хорова і Харатно і до Луцька, де вже 8 днів стояла кавалерія»⁸⁴.

26-27 серпня польний гетьман прийняв кримського гінця й наступного дня вирушив у дорогу⁸⁵. Пройшовши Острожок,

73

Ἰδιὰ ἐαῖε ἀποδοῖ; ἐδα; ἰ Οἰάτο δα ἐυί; ὁὰ Ἰβῶν; ἀαδῖε. Ἀεῖονέ 8

28 серпня польська дивізія короткочасно зупинилася у Дубно, далі через Сураж і ліву притоку р. Горинь – Вілію 3 вересня прибула до Ляхівців. Упродовж 4-6 вересня дорога пролягала через Волинське воєводство. За даними П. Гордона, Є. Любомірський, наближаючись до Старокостянтинова, відвідав татарський обоз. У цей же день до них приєднався київський воєвода І. Виговський зі своїм полком⁸⁶. В історіографії немає єдиного міркування стосовно дати об'єднання обох польських дивізій і татарського війська. Дані джерел різняться. Проаналізувавши їх, схиляємося до думки, що це сталося 7 вересня⁸⁷.

З метою збору відомостей про дислокацію польсько-татарських військ та правобережних полків лише на початку вересня В. Шереметьєв відправив у напрямку Бердичева розвідувальний загін, очолюваний полковником Я. фон Говеном та підполковником С. Скорняковим-Писарєвим⁸⁸. За його околицями, поблизу урочища Гончариха, 6 вересня, відбулася перша сутичка із польським підрозділом ротмістра Кричімського, в результаті якої кожній зі сторін вдалося схопити полонених⁸⁹. Під час допиту 7 вересня у таборі вони повідомили московському командуванню про значно більшу, ніж воно припускало, польсько-татарську армію⁹⁰. Однак, «язики» нічого не сказали про дивізію Є. Любомірського, оскільки самі не мали відомостей стосовно неї.

6 вересня В. Шереметьєв отримав листа від Ю. Хмельницького про необхідність руху до Меджибожа і того ж таки дня вирушив у дорогу⁹¹. Корируючи напрям маршруту, вирішили просуватися через Чуднів. Планувалося на 15-16 вересня уже перебувати у місці об'єднання. Отож, за 10 днів московсько-українське військо мало подолати відстань у 145-150 км. Станом на 12 вересня воно знаходилося у Чуднові. Тут В. Шереметьєв отримав листи від козацьких полковників (уманського М. Ханенка, брацлавського М. Зеленського, подільського О. Гоголя і кальницького І. Вертелицького), які інформували про своє перебування поблизу с. Маківці за 30 км від Меджибожа й прохали надіслати подальші інструкції. Головнокомандувач наказав їм на 15-16 вересня знаходитися у Меджибожі. Залишивши, за інформацією окремих джерел, залогу чисельністю близько 1 тис. осіб у Чуднові, сам з військом 13-14 вересня вирушив дорогою між Любарем і Краснополем до Меджибожа⁹².

7 вересня у польській обоз ротмістр Кричімський привів кілька козаків та московитів, схоплених днем раніше під час сутички⁹³. Під час допиту вони повідомили, що армія В. Шереметьєва та наказного гетьмана Т. Цицори із лівобережними полками знаходяться у Котельні й планують йти до Чуднова. Також очікують на полки Ю. Хмельницького. В. Шереметьєв, за їх визнанням, оцінював чисельність противника у 6 тис. татар та 10 тис. поляків. Після їх розгрому планував йти до Львова, а потім до Кракова, щоб всю Річ Посполиту подати «під руку царя

свого»⁹⁴. Не до кінця зрозумілими є дані полонених про плани В. Шереметьєва рухатися до Чуднова. Адже лист українського гетьмана він отримав лише 6 вересня і тоді вже обрав маршрут до Меджибожа через даний населений пункт. Згідно донесень Е. Бобецького відомо, що московсько-українське військо станом на 5 вересня продовжувало перебувати в Котельні⁹⁵.

9-го, за іншими даними 10 вересня, відбулася військова рада польського командування за участю нурадин-султана й мурз стосовно стратегії наступальної операції. В результаті її скликання було погоджено наступне: 1) не чекати приходу противника, а вирушити йому назустріч, розраховуючи на спрацювання наявної дезінформації в його стані стосовно чисельності їхньої армії; 2) маршрут мав пролягати в напрямі Любара через Гончарський шлях з метою заблокувати можливе з'єднання В. Шереметьєва з полками Ю. Хмельницького⁹⁶. Певні зміни до стратегії маршруту могла внести інформація кількох московитів, схоплених офіцером Стапковським в період між 10 і 13 вересням⁹⁷. Пройшовши Остропіль 11 вересня, 14-го, поблизу Любара, татарська розвідка наштотхнула на авангард московсько-українських сил⁹⁸. Наближався кульмінаційний епізод кампанії – початок збройного протистояння.

Таким чином, дослідження проблеми дозволило зробити наступні **ВИСНОВКИ**:

- нескоординованість дій московського командування призвели до запізненого вирушення в похід. Розробка проєкту військової операції у Москві здійснювалася крізь призму подій у ВКЛ, що викликало постійні його коригування й негативним чином позначилося на даті початку її активної фази;
- основними пунктами просування московсько-українського війська були Київ – Васильків – Фастів – Котельня – Чуднів – Любар;
- заходи Московії з метою переломити хід подій у ВКЛ на свою користь призвели до розформування корпусу К. Щербатова на підмогу армії Ю. Долгорукова, натомість В. Шереметьєв не отримав обіцяних йому підкріплень;
- брак розвідданих у середовищі російського командування стосовно планів противників спровокували відсутність превентивних заходів щодо недопущення об'єднання польсько-татарських військ;
- рішення Васильківської ради засвідчували наступне: на правобережні полки Ю. Хмельницького покладалося завдання убезпечити від можливого наступу татарських орд. З іншого боку відбулося розпорошення армії В. Шереметьєва, неодночасність виходу у похід позначилося згодом на складнощах їх об'єднання;
- оперативність заходів польського генштабу дозволила за короткий проміжок часу перегрупувати корпус Є. Любомірского у прикордонні з Гетьманщиною території Корони Польської;

75

Ἰδιαιεῖε ἀποδῶς; εἰδᾶς; Ὁαῖῖῖῖῖῖῖ ὁὰ Ἰῖῖῖῖῖ ἠᾶῖῖῖ. Ἀεῖῖῖῖ ὁ

- своєчасність приходу кримського війська суттєво підвищила боездатність коронної армії та її шанси на успіх.

Примітки:

1. Герасимчук В. І. Чуднівська кампанія 1660 року. *Зал. наук. тов.*

- ім. Т. Г. Шевченка. Львів, 1912. № 110. С. 31-5; № 111. С. 53-83.
2. Мацьков О. М. Похід війська Ю. Хмельницького до Слободища 1660 року: проблема визначення його маршруту. *Наук. праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський, 2017. Т. 27. С. 299-310.
 3. Барсуков А. Род Шереметевых. СПб., 1888. Т. V. 470 с.
 4. Флоря Б. Н. Русское государство и его западные соседи (1655-1661 гг.) М., 2010. 656 с.
 5. Бабулин И. Б. Состав русской армии в Чудновском походе 1660 года. *Рейтар*. 2006. № 28. С. 22-41.
 6. Czermak W. Szczęśliwyrok. Dzieje wojny moskiewsko-polskiej z r. 1660. *Przegląd Polski*. Kraków, 1893. Т. 107. S. 489-520.
 7. Korzon T. Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629-1674. Kraków. Т. 1. 1898. S. 52-61.
 8. Kubala L. Wojny duńskie i pokój oliwski 1657-1660. Lwów, 1922. S. 386-410.
 9. Rawita-Gawronski F. Ostatni Chmielniczenko. 1640-1679. Poznań, 1919. 212 s.
 10. Hnilko A. Wyprawa cudnowska. Warszawa, 1931. 112 s.
 11. Wojcik J. Traktat andruszowski i jego geneza. Warszawa, 1959. 280 s.
 12. Ossoliński L. Kampania na Ukrainie 1660 roku. Warszawa, 1995. 68 s.
 13. Romanski R. Cudnow 1660. Warszawa, 1996. 192 s.
 14. Gewęda M. Od Beresteczka do Cudnowa. Działalność wojskowa Jerzego Sebastiana Lubomirskiego w latach 1651-1660. Zabrze, 2013.
 15. Барсуков А. Род Шереметевых... С. 270; Герасимчук В. І. Чуднівська кампанія 1660 року... С. 32-33.
 16. Записки отделения Русской и Словянской археологии императорского Русского археологического общества. СПб., 1861. Т. II. С. 755-760; Барсуков А. Род Шереметевых... С. 280.
 17. Флоря Б. Н. Русское государство... С. 563.
 18. Барсуков А. Род Шереметевых... С. 283-284; Русский биографический словарь, издаваемый Императорским Русским историческим обществом (Шебанов – Шютц). СПб., 1911. С. 148.
 19. Там же... С. 289-291.
 20. Флоря Б. Н. Русское государство... С. 571.
 21. Там же... С. 571-572.
 22. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (далі – Акты ЮЗР). СПб., 1853. Т. 5. С. 28, 32-33; Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Koronny Warszawski (далі – AGAD, AKW). Dział Kozacki. № 42/73. S. 10.
 23. Петровський М. Українські діячі XVII в. Тиміш Цицюра. *Записки історико-філологічного відділу ВУАН*. 1929. С. 93-94; Мацьков О. М. Проблема чисельності армії Т. Цицюри у Чуднівській кампанії

76

Ἰστορικὸν ἀπομνημόνιον τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ Ἰωάννου Ἰβάνοβιτς ἐπὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς ἀρμίας ἐν τῷ

1660 року. *Вісник Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Іст. науки*. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. 10. С. 149-150; Romanski R. Cudnow 1660... S. 19.

24. Акты ЮЗР... С. 28.
25. Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego (далі – BJ). Rpis. № 5. S. 264; Барсуков А. Род Шереметевых... С. 293.
26. Акты ЮЗР... С. 33.; Акты Московского государства (далі – АМГ). СПб., 1901. Т. III. С. 134-135; Флоря Б. Н. Русское государство... С. 565, 571.
27. Акты ЮЗР... С. 32-33.

28. Акты ЮЗР... С. 28; Jasnowski J. Listy Stefana Czarnieckiego do Bogusława Radziwiłła. Przegląd Historyczno-Wojskowy [red. O. Laskowski]. Warszawa, 1938. T. X. S. 115; Мацьков О. М. Похід війська Ю. Хмельницького... С. 302-303.
29. Національна бібліотека України імені В. Вернадського, Інститут Рукописів (далі – НБУ, ІР). Ф. II. Белгородский стол. Спр. № 15403. Арк. 9.
30. Флоря Б. Н. Русское государство... С. 554-555.
31. НБУ, ІР. Ф. II. Спр. № 14425-15487. Арк. 228.
32. АМГ. Т. III. С. 112-113.
33. Акты ЮЗР... С. 28.
34. Флоря Б. Н. Русское государство... С. 581.
35. НБУ, ІР. Ф. II. Спр. № 15401. Арк. 3-4.
36. Акты ЮЗР... С. 28.
37. НБУ, ІР. Ф. II. Спр. № 15403. Арк. 5-9.
38. Флоря Б. Н. Русское государство... С. 578.
39. Kossarzewski K. Kampania roku 1660 na Litwie. Zabrze, 2005. S. 263; АМГ. Т. III. С. 194; Мацьков О. М. Проблема чисельності армії Т. Цицюри... С. 149-150.
40. Флоря Б. Н. Русское государство... С. 536, 564.
41. Бабулин И. Б. Состав русской армии... С. 33.
42. АМГ. Т. III. С. 115.
43. Там само... С. 115; Флоря Б. Н. Русское государство... С. 581.
44. Флоря Б. Н. Русское государство... С. 581.
45. Бабулин И. Б. Состав русской армии... С. 35.
46. Флоря Б. Н. Русское государство... С. 579; Белокуров С. А. Дневальные записки приказа тайных дел 7165-7183 гг. М., 1908. С. 85; Бабулин И. Б. Состав русской армии... С. 36; АМГ. Т. III. С. 115.
47. Бабулин И. Б. Состав русской армии... С. 35; Флоря Б. Н. Русское государство... С. 579-581.
48. АМГ. Т. III. С. 114, 153-154.
49. Там само... С. 114.
50. АМГ. Т. III. С. 129; Kersten A. Stefan Czarniecki. 1599-1665. Warszawa, 2006. S. 427.
51. АМГ. Т. III. С. 122-123, 142-143.
52. Kossarzewski K. Kampania roku 1660... S. 301-302; Бабулин И. Б. Состав русской армии... С. 36; Флоря Б. Н. Русское государство... С. 581.

77

Ἰστορία τῆς ἑθνότητος ἐδᾶς / Oświadczenia o Nōwajiz, aaditē. Aēiōnē v

53. Древности Российскаго государства. Русскія старинныя знамена / сост. А. Яковлев. М., 1865. С. 68; Барсуков А. Род Шереметьевых... С. 295-296.
54. Мацьков О. М. Похід війська Ю. Хмельницького... С. 303; Polska Akademia Nauk w Krakowie (далі – PANKr.), Rpis. № 967. S. 270.
55. Kroll P. Od ugody Nadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą 1658-1660. Warszawa, 2008. S. 371; Герасимчук В. І. Чуднівська кампанія... С. 39; Czermak W. Szczęśliwyrok... S. 63.
56. Яроцкий Я. В. Шереметевы валы на Вольни и их историческое значение. Памятная книжка Вольнской губернии на 1901 год. Житомир. Отд. II. С. 23; Барсуков А. Род Шереметьевых... С. 295-296.
57. Jemiołowski M. Pamiętnik Mikołaja Jemiołowskiego towarzysza lekkiej chorąg wizie miani na wojewodstwa Bielskiego obejmujący dzieje Polski od r. 1648 do 1679, współczesnie porząd kiemla to

- повідзiane. Lwów, 1850. S. 152; BJ. Rpis. № 5. S. 752.
58. Записки по истории военного искусства в России 1683-1762 гг. (с планами, чертежами и схемами) / сост. Д. О. Масловский СПб., 1891. Вып. I. С. 30; Барсуков А. Род Шереметевых... С. 300; Memorabilis victoria de Szeremetho, exercitus Mosckoum Duceetc... ad Cudnow iamreportate A. D. MDCLXV Novembri scripta per Reverendum Ioannem Zielenievicium, ecclesia eparochiabis Casimiriae inferioris praepastum ibidem quedecanum. Cracoviae, 1668. S. 26.
59. Яроцкий Я. В. Шереметевы валы... С. 23; Leszczński S. Potreba z Szeremetem, hetmanem mosiewskim, i z Kozakami w roku Pańskim 1660 od Polaków wygrana / oprac. P. Borek. Kraków, 2006. S. 56; Иловайский Д. И. История России. Алексей Михайлович и ближайшие преемники. М., 1905. Т. V. С. 218-219.
60. Герасимчук В. I. Чуднівська кампанія... С. 41; Rawita-Gawronski F. Ostatni Chmielnicznko... S. 51.
61. Wojcik J. Traktat andruszowski... S. 40; Hnilko A. Wyprawa cudnowska... S. 18.
62. Bibliotekaim. kz. Czartoryskich w Krakowie (далі – BCzart.). Rpis. № 2446. S. 315-322; Acta Historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 ad annum 1795. Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej / oprac. W. Kluczyci. Kraków, 1887. T. X. S. 14-17.
63. Czermak W. Szczęśliwyrok... S. 47-48. 64. AGAD. Archiwum Zamoyskich. № 1120a. S. 1-2.
65. Герасимчук В. I. Чуднівська кампанія... С. 48-49.
66. Акты ЮЗР... С. 28, 32-33; НБУ, IP. Ф. II. Спр. № 14425-15487. Арк. 228; AGAD. AKW. Dział Tatarski. K. 62. t. 90. № 422. S. 4.
67. Arhiwum Panstwowe w Gdańsku (далі – AP w Gdańsku), Rpis. № 300 R/Ee/19. S. 397.; AGAD. Dział V. Archiwum Radziwiłłów. Rpis. 18111. S. 32-33.; Мищик Ю.А. З листування Івана Виговського. *Україн. археограф. щорічник*. Київ, 2009. Вип. 13/14. С. 525.
68. AP w Gdańsku. Rpis. № 300 R/Ee/19. S. 396; BJ. Rpis. № 5. S. 751; Czermak W. Szczęśliwyrok... S. 63-64; Wojna polsko-moskiewska pod Czudnowem, odprawiona za panowania krola Jana Kazimierza pod wodzą Stanisława Potockiego, wojewody krakowskiego i Jerzego

78

Ἰδιαιτέριε ἀποδοῦ; ἡἀθααῖυῖἀ³-ῖϣ ὁὰ θαῖῖῖῖῖῖ ἰῖῖῖῖ -ἀῖῖ

- Lubomirskiego, marszałka Koronnego w roku Pańskim 1660 / tłum. M. A. Hnilko. Warszawa, 1922. T. III. S. 31; Encyklopedia Wojskowa pod red. O. Laskowskiego. Warszawa, 1931. T. 1. S. 790.
68. Ossoliński L. Kampania na Ukrainie... S. 10.
69. AGAD. Dział V. Archiwum Radziwiłłów. Rpis. 12266. S. 9; Rpis. 6865. S. 235.
70. AP w Gdańsku. Rpis. № 300 R/Ee/19. S. 392; BJ. Rpis. № 5. S. 752; Czermak W. Szczęśliwyrok... S. 66.
71. Львівська національна бібліотека імені В. Стефаніка, Відділ Рукопису (далі – ЛНБ, ВР), Ф. V. Спр. 335/II. Арк. 39; Ojczyste spominki w pismach do dziejów dawnej Polski. Diarusze, Relacje, Pamiętniki it. p., zeb. A. Grabowski, Kraków, 1845. S. 144; BCzart Rpis. № 154. № 141. S. 607; BJ. Rpis. № 5. S. 752.
72. ЛНБ, ВР. Ф. V. Спр. 335/II. Арк. 39; Ojczyste spominki... S. 144; Czermak W. Szczęśliwyrok... S. 66; Kubala L. Wojny duńskie... S. 390.
73. Герасимчук В. I. Чуднівська кампанія... С. 52; Hnilko A. Wyprawa cudnowska... S. 26; Ossoliński L. Kampania na Ukrainie... S. 10.
74. ЛНБ, ВР. Ф. V. Спр. 335/II. Арк. 39; Ojczyste spominki... S. 144.
75. AP w Gdańsku. Rpis. № 300 R/Ee/19. S. 398.
76. Gewęda M. Od Beresteczka do Cudnowa... S. 299; Hnilko A. Wyprawa cudnowska... S. 22; Ossoliński L. Kampania na Ukrainie...

- S. 9; Czermak W. *Szcześnieływy rok...* S. 64-65.
77. AGAD. Archiwum Zamoyских. № 1120a. S. 3; Korzon T. *Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629-1674.* Krakow, 1898. T. I. S. 54-55.
78. AP w Gdańsku. Rpis. № 300 R/Ee/19. S. 393; Gewęda M. *Od Beresteczka do Cudnowa...* S. 299; Герасимчук В. І. *Чуднівська кампанія...* С. 51.
79. Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie. Gabinet Rękopisów. Rpis. 60. S. 1-3.
80. Гордон П. *Дневник 1659-1667 / [переклад Д. Федосова].* М.: Наука, 2003. С. 54-55.
81. AP w Gdańsku. Rpis. № 300 R/Ee/19. S. 397; Hnilko A. *Wyprawa cudnowska...* S. 25; Wimmer J. *Wojsko polske w drugiej polowie XVII wieku.* Warszawa, 1965. S. 128-129.
82. Jerlicz J. *Latopisiec, albo Kroniczka Joachima Jerlicza.* Warszawa; Petersburg, 1853. T. II. S. 51.
83. Гордон П. *Дневник 1659-1667...* С. 55.
84. Гордон П. *Дневник 1659-1667...* С. 55; Герасимчук В. І. *Чуднівська кампанія...* С. 51.
85. Kubala L. *Wojny duńskie...* S. 390; Гордон П. *Дневник 1659-1667...* С. 56.
86. ЛНБ, ВР. Ф. V. Спр. 335/II. Арк. 39-39 зв.; *Ojczyście spominki...* S. 144-145; Leszczński S. *Potreba z Szeremetem...* S. 63; AP w Gdańsku. Rpis. № 300 R/Ee/19. S. 398; PANKr. Rpis. № 1275. S. 102; Мицик Ю. А. *Чуднівська та Слободищенська битви 1660 р. на сторінках «Віршованої хроніки».* *Архіви України.* 2005. № 4. С. 88.
87. Барсуков А. *Род Шереметьевых...* С. 316.
88. Герасимчук В. І. *Чуднівська кампанія...* С. 54.
89. Барсуков А. *Род Шереметьевых...* С. 313.
90. *Там само...* С. 320-321; Герасимчук В. І. *Чуднівська кампанія...* С. 58; Мацьков О. М. *Похід війська Ю. Хмельницького...* С. 303.

80

Ἰδιὰ τὰ ἐὰν ἐκ τῆς ἀπορίας, ἐὰν δὲ ἰὸν ὁ δὲ αὐτῶν, ὁ δὲ ἴσως, ἀδῶν. Ἀεῖον ἐκ

91. ЛНБ, ВР. Ф. V. Спр. 335/II. Арк. 39 зв.; *Ojczyście spominki...* S. 145; Герасимчук В. І. *Чуднівська кампанія...* С. 59.; Гордон П. *Дневник 1659-1667...* С. 60; Барсуков А. *Род Шереметьевых...* С. 321; Мацьков О. М. *Чуднів 1660 року: проблема вибору В. Шереметьєвим дислокації для російсько-української армії (26-27 вересня).* *Чуднів і край в контексті історії малих і середніх міст Волині.* *Наук. збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукр. Наук.-краєзн. конф. (Чуднів, 7-8 вересня 2016 р.) / упоряд. П. С. Скавронський. Бердичів. Вип. 53. С. 61.*
92. Leszczński S. *Potreba z Szeremetem...* S. 63-64; Барсуков А. *Род Шереметьевых...* С. 312-313.
93. AP w Gdańsku. Rpis. № 300 R/Ee/19. S. 399; ЛНБ, ВР. Ф. V. Спр. 335/II. Арк. 39 зв.; *Ojczyście spominki...* S. 145.
94. BCzart. Rpis. № 154. № 160. S. 607.
95. AP w Gdańsku. Rpis. № 300 R/Ee/19. S. 399; ЛНБ, ВР. Ф. V. Спр. 335/II. Арк. 39 зв.; *Ojczyście spominki...* S. 145; *Acta Historica.* T. I... S. 164; Gewęda M. *Od Beresteczka do Cudnowa...* S. 308-309; *Wojna polsko-moskiewska...* S. 33-34.
96. AP w Gdańsku. Rpis. № 300 R/Ee/19. S. 400; Мацьков О. М. *«Гетьманська реляція 1661 року» – важливе джерело до історії вивчення Чуднівської кампанії 1660 року.* *Проблеми історії країн Цн. і Сх. Європи: збірник наук. праць.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка. 2019. Вип. 7. С. 157.
97. Гордон П. *Дневник 1659-1667...* С. 56; *Wojna polsko-moskiewska...* S. 35-36; Герасимчук В. І. *Чуднівська кампанія...* С. 54-55.

**THE WAY TO LUBAR: THE INITIAL STAGE
OF THE HIKE MOSCOW-UKRAINIAN AND POLISH-TATAR
TROOPS DURING THE CAMPAIGN OF CHUDNIV 1660**

The article outlines the routes of promotion Moscow-Ukrainian and Polish-Tatar troops to Lubar. The main provisions of the drafts of V. Sheremetyev's offensive operation, conditions and circumstances in which they were developed are clarified. Resolutions of the Vasylkiv Council provided for a rapid march of the Moscow-Ukrainian army to the border of the Commonwealth and its defeat. The movement of the troops of Yu. Khmelnytsky and V. Sheremetyev was also agreed upon in separate ways in order to prevent an attack from the rear of the Tatar horde. Particular attention is paid to the problems of collecting and relocating to Kyiv the corps of the Moscow princes K. and O. Shcherbatov's. The deterioration of the situation on the Lithuanian front led to the forced stop here of K. Shcherbatov's unit, which, as a result, never managed to unite with V. Sheremetyev's forces.

Prompt and timely measures by the Polish command made it possible in a short time to regroup E. Lubomirsky's division from Prussia to the border with Ukraine. The arrival of Murat Giray's Tatar army and their unification with the Polish army in Starokostiantynov proved their readiness for future confrontation.

Key words: *Yu. Khmelnytsky, V. Sheremetyev, S. Potocki, E. Lubomirsky, project, plan, route, campaign, army.*

Отримано: